Szikszó területi közigazgatási szerepének változásai

Hajdú Zoltán

hajdu@rkk.hu

I. Bevezetés

Egy település közigazgatási jogállása, térszervező szerepének alakulása csak kisebb részben függ önmagától, saját döntéseitől, nagyobb részben a területi (szomszédsági, megyei, regionális, országos) folyamatok, s általában „felsőbb szintű döntések" alakítják azt. Szikszó történetében a települési önigazgatás valamilyen szintje és a területi közigazgatási szerepkör egyaránt jelen volt hosszú időn keresztül, sőt jelentős strukturális ingadozásokat mutatott fel. Szikszó hosszú időn át járási névadó, illetve székhelytelepülés volt, majd 1920-1938, valamint 1945-1950 között járási- és megyeszékhely szerepet töltött be.

A települési önigazgatás tekintetében Szikszó hosszú történeti időszakokban „belesímult" a szűkebb és tágabb környezete települései közé, majd elindult felfelé az önigazgatási „ranglétrán", 1392-ben „civitas"-ként említik, majd oppidum (mezőváros) lett. A XIX. században a települési igazgatás tekintetében folyamatosan változó „közigazgatási-státuszelőny – státuszhátrány" jelent meg, 1866-ban a mezőváros polgárai (adózási és kölségmegtakarítás okán) kérelmezték a nagyközséggé való „visszaminősítést". Az 1871-es községi törvény után nagyközség, az államszocializmus időszakában előbb önálló tanácsú, majd nagyközség ismét, s végül 1989-ben nagyott lépett előre, ismét városi címet kapott. A 2010 után átalakuló közigazgatási rendszerbern a város ismét járási székhellyé vált, igaz az ország egyik legsajátosabb területi konfigurációjával rendelkező, kis lélekszámú járásának székhelyévé.

A közigazgatási területi egységek (járás, megye, országrész stb.) nevének folytonossága nem jelent az egyes szintek esetében funkcionális folytonosságot is. Funkcionálisan minden történeti időszakban mást jelentett járásnak, megyének stb. lenni. A járás esetében az „erősödési és gyengülési" közigazgatási és egyéb tekintetekben megjelenő funkcionális folyamatok többször váltották egymást történetileg.

II. A hosszú távú történeti földrajzi folyamatok

A történelmi Magyarország északkeleti részének közigazgatási területszervezési folyamatai rendkívül bonyolultan alakultak. Hogy az „ország első felosztásakor" hogyan alakult itt a területi beosztás, mi volt az egyes területek pontos neve, székhelye Korponay János úgy fogalmazott 1866-ban, hogy azt a „jelenben kipuhatolni alig lehetséges" (Korponay J. 1866 p. 3.) Feltehetően a magas erdősültség, az alacsony népességszám és népsűrűség miatt egy hatalmas vár- és erdőispánsági terület, határvármegye volt Újvár. A funkcionális átalakulás folyamatában előbb királyi, majd nemesi vármegye lett Újvár, s székhelye feltehetően Abaújvár volt (Kristó Gy. 1988, pp. 398-411). A hatalmas területű „ősmegyéből" fokozatosan alakult ki a későbbi Abaúj, Heves és Sáros megye (Györffy Gy. 1966). Abaúj megye a XIII-XIV. század fordulójától tekinthető önálló kis, „utódmegyének".

Ekkor jelentek meg egyértelműen a megyén belül a „szolgabírák", mely funkció a járásokra való tagolást is jelentette egyben. A járási tagolódás az igazságszolgáltatással kapott jelentőséget. A megyék járásokra való tagolása megyei kompetencia volt hosszú történeti időszakban, s a járásnak nem volt állandó székhelye, hanem a mindenkori szolgabíró lakóhelyén történt az ügyintézés. (A járási székhelyek 1886-ban állandósultak, attól kezdve lehet érdemben járási közigazgatási „infrastruktúráról" beszélni.

Az Árpád-korban a térség településhálózata lassan formálódott, és fokozatosan differenciálódott a települések funkcionális jellege. Az egyházszervezeti és védelmi funkció tekinthető ekkor a legjelentősebbnek (Sárközy S. – Nováki Gy. – Sándorfi Gy. 1997) A területre a XII-XIII. században német telepesek érkeztek. Gönc és Kassa vált a legjelentősebb központjukká. A megye déli részének települései (Wolf M. 1989) egymástól kismértékben eltérően fejlődtek.

Abaúj megye nemessége – a többi megyéhez hasonlóan – több településen is tartotta megyegyűléseit, de a megye székhelyének 1647-ig leginkább Gönc volt tekinthető, ugyanakkor ez nem jelentett hatalmas intézményrendszert, csak azt, hogy a megyei közgyűléseket itt tartották a leggyakrabban. Kassa emelkedett ki végül is a megye és a szélesebb térség települései közül. (Nem csak szabad királyi városi jogot kapott, de funkcionálisan is a szélesebb térség központja volt.)

Szikszó jelentős települési múlttal rendelkezik, bár első „hiteles" írásbeli említésének időpontja bizonytalan és vitatott (1280-1307). A XV. századra előlépett a települési önigazgatásban, oppidumként (mezővárosként) tartották számon, melynek saját vámolási és vásártartási joga volt. (Eger eleste után Szikszó a török rabló-hatókörébe került, 1577-ben a törökök kifosztották a szikszói vásárt és mintegy 800 embert hajtottak el.) Lakói 1548-ban evangélikus, majd 1562-ben református hitre tértek.

II. József reformja során Abaújt egyesítették a még kisebb Tornával (1785), majd az uralkodó halása után ismét szétváltak útjaik (1790). Ha Abaúj megye történeti helységnévtárának (1773-1808) települési és területszervezési adatait áttekintjük[1], akkor azt állapíthatjuk meg, hogy Szikszó „járásnévadóként és székhelyként" a megye településeinek Kassa alatti, második vonalába tartozott. A Szikszói járás a megye délnyugati területeit foglalta igazságszolgáltatási és közigazgatási keretbe.

A megye nem tartozott a legjelentősebb és legnagyobb lélekszámú megyék közé, 1787-ben a népességének száma csak megközelítette a 115 ezer főt. 1828-ra a népesség száma 159 ezer főre emelkedett. Szikszó oppidumként viszonylagos belső önkormányzattal rendekezett a XVIII-XIX. század fordulóján. 587 házában 2991 fő élt, vallási tekintetben evangélikus dominanciájú (2142 fő) volt, de az országban létező szinte minden jelentős egyház jelen volt a településen.

1850-1854-1860 között a két megyét a Habsburg abszolutizmus ismét (a korabeli magyar nemesi felfogás szerint törvénytelenül) egyesítette, hogy aztán 1881-ben most már „törvényesen is egyesüljenek".

Szikszó egyik sajátos, előnytelen közigazgatásföldrajzi pozicionális sajátossága az volt, hogy a megye délnyugati szegletében, a megyeszékhelyétől Kassától viszonylag messze (Fényes Elek szerint 1857-ben országúton 16 órára) feküdt. (A szomszédos Borsod megye székhelye Miskolc lényegesen rövidebb idő alatt elérhető volt a településéről.) Az 1860. évi vasútépítésekkel Szikszó mind időben, mind pedig „költségben és kényelemben" még közelebb került Miskolchoz.

A mindenkori járásán belül is perifériku fekvésű volt, igazgatási területi funkcióját többször „kikezdték" emiatt. A dualizmus utolsó időszakára Szikszó funkcionális kisvárossá és fejlettnek mondható járási székhelyé vált (1. ábra). Az 1910. évi népszámlálás szerint a járás területe 82396 kat. hold, a jelen lévő összes népesség 31491 fő a járáshoz tartozó települése száma 40 (Abaújdevecser,

[1] A megyei szintű közigazgatási területi változásokat pontosan nyomon tudjuk követni az országos törvényhozási döntések (Magyar Törvénytár), a járásiakat a megyei határozatok, majd a modernizáció időszakában szintén országos döntések alapján. A területi felosztást részleteiben a népszámlálások települési, járási stb. szintű eredményeinek publikálásából, a folyamatosan, de nem szabályos időközönként megjelenő helységnévtárakból, valamint a közigazgatási térképek segítségével ismerhetjük meg.

Abaújlak, Abaújsáp, Abaújszolnok, Abaújfügöd, Alsókázsmárk, Alsóméra, Alsónovaj, Alsószend, Alsóvadász, Aszaló, Bakta, Beret, Csobád, Detek, Encs, Fancsal, Felsőfügöd, Felsőkázsmárk, Felsőméra, Felsőnovaj, Felsőszend, Felsővadász, Forró, Gadna, Garadna, Halmaj, Hernádpetri, Hernádszentandrás, Hernádvécse, Homrog, Idrány, Ináncs, Kiskinizs, Kupa, Léh, Monaj, Nyésta, Onga, Rásony, Selyeb, Szala, Szárazberencs, Szárazkék, Szikszó, Tomor) volt. Szikszó nagyközségként a maga 4678 lakosával a járás legjelentősebb települése volt.

Az 1918 őszén megindult forradalmi átalakulás, majd összeomlás Abaúj-Torna megyében is hihetetlenül bizonytalan, „lebegő helyzeteket" hozott létre. A cseh megszállás alá került Kassáról 1919. III. 19-dikén érkezett a megyei apparátus nagy része Szikszóra. A magyar tanácsköztársaság északi hadjárata új, de csak nagyon rövid ideig tartó helyzetet teremtett.

A trianoni országcsonkítás Abaúj megyét alapvetően súlytotta, ugyanakkor Szikszó az új helyzet „szomorú települési nyertese", megyeszékhely lett. Szikszó 1920-1938 között töltötte be a megyeszékhelyi szerepkört (2. ábra). A csonka megye területe 1690 km2, lakosságszáma mintegy 92 ezer fő volt. Közigazgatásilag 138 községet foglalt keretbe. Csonka Abaúj-Torna megye nagyközségi státuszú megye- és járási székhelye ideiglenesen az ország településeinek igazgatási szempontból a második vonalába került. Természetesen Szikszó rendkívül hiányos szerepkörű megyeszékhely lehetett csak, Miskolc pozíciója minden tekintetben megerősödött a térségben. (Megindult Szikszón a megyei funkciók szélesítése, ekkor döntöttek a szikszói kórház felépítéséről.)

Szikszó a csonka Abaúj-Torna megye területén nagyon erősen perifériкus fekvésű megyeszékhely volt, ezért a tőle távoli (korábban Kassához közeli) hegyközi települések egy része Sátoraljaújhely felé tartott kapcsolatot, amely számukra mind időben, mind pedig költségben sokkal elérhetőbb volt, mint Szikszó. (Ezen települések számára a Gönci járáson belül szolgabírói kirendeltséget kellett létrehozni Fűzérkomlóson, mert a járási székhelyet is távolinak találták.)

Az új megyeszékhelyi funkció új társadalmi rétegeket (magasan kvalifikált igazgatási szakembereket, jogászokat stb.) hozott a településre, ha nem is tömegesen. Az intézmények és a közigazgatási apparátus elhelyezése ugyanakkor gondokat is okozott, de elindított egy érzékelhető hatásokkal bíró köz- és magán építkezési folyamatot.

A csonka megye járási tagolását arányosabbá kellett tenni, ezért részben a korábbi Szikszói járásból, részben pedig a „járásszékhely nélkül maradt településekből" 1920-ban létrehozták az Encsi járást, melyhez 1926-ban 39 község és mintegy 19500 fő tartozott. (A járási székhelyi szerepre kijelölt Encs kisközség ekkor 1166 fővel csak a legszükségesebb járási hivatali szerepet volt képes betölteni.)

Szikszó közigazgatási területszervező pozíciója 1938-ban nemzetközi megállapodás (I. bécsi döntés) és országos visszarendezés során változott. 1938 novemberében ismét Kassa lett a „közepesen csonka" Abaúj-Torna megye székhelye, Szikszó a járásszékhelyi funkcióját megtarthatta.

Az 1945. január 20-adikai Horthy-által megkötött moszkvai fegyverszüneti megállapodás már jelezte, hogy az ország határai vissza fognak állni az 1938 novemberi állapotoknak megfelelően. Az 1947. február 10-dike párizsi békeszerződés – a Pozsonyi-hídfő Csehszlovákiához töténő csatolása mellett – visszaállított az ország trianoni határait.

1945-ben ismét Szikszó lett Abaúj-Torna megye, majd 1946. január 1. és 1950. március 16. között Abaúj megye székhelye. (A területi revíziós múlt miatt törölték Torna megye nevét.) Az országos politikai csatározások megyei szinten is folytak, ugyanakkor azt is látni kell, hogy Szikszó és Abaúj

megye már ekkor Miskolc „árnyékába került”. A különböző reformtervek során már „egyesíteni szándékozták Miskolccal a megyét” (Hajdú Z. 2001).

A tanácsrendszer kialakításakor Szikszó elveszítette megyeszékhelyi pozícióját, ugyanakkor az új Borsod-Abaúj-Zemplén megyén megyén belül járási székhely maradt (3. ábra). A járás akkori 20 községe közül 16 önálló tanácsot kapott, csak Abaújlak és Gadna, valamint Abaújszolnok és Nyésta alakított közös tanácsot. Az I. tanácstörvény keretében (1950-1954 között) a járás, illetve a járási tanács adminisztratív funkciója erős volt. A járási szintet a pártállamnak még sikerült minden tekintetben megbízható káderekkel feltölteni. A „hatalmi járás” ebben a rövid időben volt a legerősebb. (A II. tanácstörvény – 1954-1971 – némileg módosította mind a járási, mind pedig a községi tanácsok mozgáskörét.)

Az államszocialista korszak különböző közigazgatási átszervezési törekvéseiben és a tényleges folyamatokban (Petrikné Vámos I. 1996) is, Szikszó lényegében szinte folyamatosan háttérbe szorult, de 1956. februárjában még az Abaújszántói járástól hozzá csatolták Felsődobsza, Hernádkércs, Nagykinizs, Szentistvánbaksa községeket. 1962. július 1-jével a Szikszói járást megszüntették, területét felosztották a szomszédos járások között. Szikszó maga az Encsi járásba került. (A cél Encs további kiemelt fejlesztése volt egy viszonylag kiterjedt városhiányos térség számára.) A közigazgatási jellegű kapcsolatot és „alárendeltséget leszámítva” Szikszó semmilyen tekintetbne nem vonzódott Encshez, részben önálló szereplő volt, részben pedig Miskolccal tartott szinte mindenre kiterjedő, szoros kapcsolatot.

1970. szeptember 1-jén Szikszó ismét nagyközséggé vált, ami a korszakban azt jelentette, hogy közvetlenül a megyei tanácsi igazgatás alá került. (A III. tanácstörvény intézkedései nyomán 1971-ben megszűntek a járási tanácsok, járásai hivatallá, a megyei tanács kihelyezett szerveivé alakultak át.) A községi, különösen a nagyközségi tanácsok települési szerepköre jelentősen kibővült.

A város-község kapcsolatok elmélyítésének szándékával országos szabályozási szinten 1969-től létrejött a „városi irányítású község”, majd a „városkörnyék” kategóriája. 1971-től a járási és a városkörnyéki területi tagolás részben kiegészítette egymást, részben pedig egyfajta verseny folyt közöttük. 1981. szeptember 26-dikán Szikszó nagyközséget Miskolc városkörnyéki településévé nyílvánították, ami sok szempontból megfelelt a funkcionális településközi kapcsolatok tartalmának, de az „abaúji öntudattal rendelkezők” egyfajta ellenérzéssel vették tudomásul a döntést. 1984-ben a „rivális” Encs, 1989-ben Szikszó városi címet kapott.

A rendszerváltás Szikszó számára is meghozta a települési önkormányzatiság helyreállítását, sőt az önkormányzat mozgásterének nagyon jelentős növelését is. Formálisan megszűntek a városkörnyékek, de a funkcionális településközi együttműködések egy része megmaradt. Szikszó önkormányzati mozgáslehetősége az új önkormányzati rendszerben, az önkormányzati törvény rendelkezései bázisán jelentősen kiszélesedett.

A kialakuló kistérségi struktúrában (mely 1994-ben statisztikai területi keretként indult, majd 1996-ban területfejlesztési-közszolgáltatási, 2004-ben végül pedig komplex önkormányzati társulási, igazgatási tartalma is kapott. Szikszó kistérségi kapcsolatrendszere 1994-től a korábbi járásra épült rá. Mind az országos, mind pedig a megyei statisztikai elemzések azt mutatták, hogy Szikszó tényleges oktatási, egészségügyi, kereskedelmi, s részben ingázási szerepet töltött be az 1990-es évek elején. Szikszó kapcsolatrendszere Miskolc irányában volt erős, ugyanakkor a korábbi járása községei jelentős részben Szikszó felé vonzódtak. A volt járása települési önkormányzatai többségükben támogatták a kistérség kialakítását. (A kistérségen belül megjelent egyfajta kétosztaú tagolódás, de az önkormányzati szövetség képes volt egységben gondolkodni.)

A Szikszói kistérség mind a statisztikai elemzések, mind pedig a különböző területpolitikai besorolások során „többszörösen hátrányos helyzetűnek bizonyult”. A 2003. évi jogi újraszabályozással 2004-től új tartalmat kapó területi kategória elindult a komplex területfejlesztési és mintegy integrált közszolgáltatási, komplex önkormányzati társulássá válás útján. A kistérségre különböző jellegű és tartalmú fejlesztési koncepciók, stratégiák születtek. Az elkészült anyagok közül kiemelésre érdemes az agrárstruktúra és vidékfejlesztési program (Szikszó és Térsége … , 2004).

A fejlesztési program megalapozottságát nagyban növelte, hogy egyik megfogalmazója a Szikszó és Térsége Fejlesztési Társulás volt, amely a kistérséget alkotó települések önkormányzatainak szövetségeként működött. A „földönjáró” célok és tervek alulról építkező jelleget hordoztak, de az elképzelések a folyamatosan változó feltételek miatt csak részben valósultak meg. A 2004-2014 közötti évtized (a kistérségi rendszer 2014-ben szűnt meg) valós lehetőséget hordozott egy alúlról szerveződő, önkormányzó és önigazgató kistérségi egység kialakítására.

III. Szikszó járási területszervező szere az 2013-as járási reform után

A 2010. évi választások után megindult a magyar közigazgatás átfogó reformja, mely érintette mind a települési, mind pedig az új járási, mind pedig a régi megyei közigazgatást. A kormány 2011-ben határozta meg a járások kialakításának koncepcionális elveit:

- gyors és könnyű hozzáférés biztosítása azállamigazgatási szolgáltatásokhoz,
- a működő ügyintézési helyek megőrzése,
- az államigazgatás járási alapú rendezése,
- a megyék határainak tiszteletben tartása.

A tervező munka során több elképzelés született, melyek vitája után alakult ki a 2013. január 1-jén életbe lépő területi konfiguráció. Országos szinten (a fővárosi kerületeket is beleértve) 198 járási funkciójú területegység - köztük a Szikszói járás – jött létre.

A Szikszó járás alapvetően a korábbi kistérségi struktúra bázisán alakult meg (4. ábra). A járás terület 309 km2, népességszáma mintegy 17 ezer fő. A város mellett 23 községet foglalt keretbe az új járás. (A járás a kistérséghez északi, országhatár mentén bővült minimálisan.) A térség területi sajátosságai, a kialakult településközi kapcsolatok miatt a Szikszói járás az ország egyik legsajátosabb konfigurációjú területe lett (4. ábra). A járás észak-déli irányban hosszan elnyúlik, kelet-nyugati irányban rendkívül kis kiterjedélsű. Szikszó a déli részen perifférikus maradt (megőrizte rossz hagyományait).

A járások lényegében minden hatósági-államigazgatási jogkört átvettek az önkormányzatoktól. A járási szintű államigazgatás a legfontosabb kistérségi integráló szereplővé vált. Ez egyben azt is jelenti, hogy a településközi igazgatási kapcsolatok, részben a közszolgáltatások legfőbb integrálójává nem az önkormányzati, hanem maga az állami igazgatás vált.

1. ábra: A Szikszó járás Abaúj-Torna megyén belül, 1910-ben

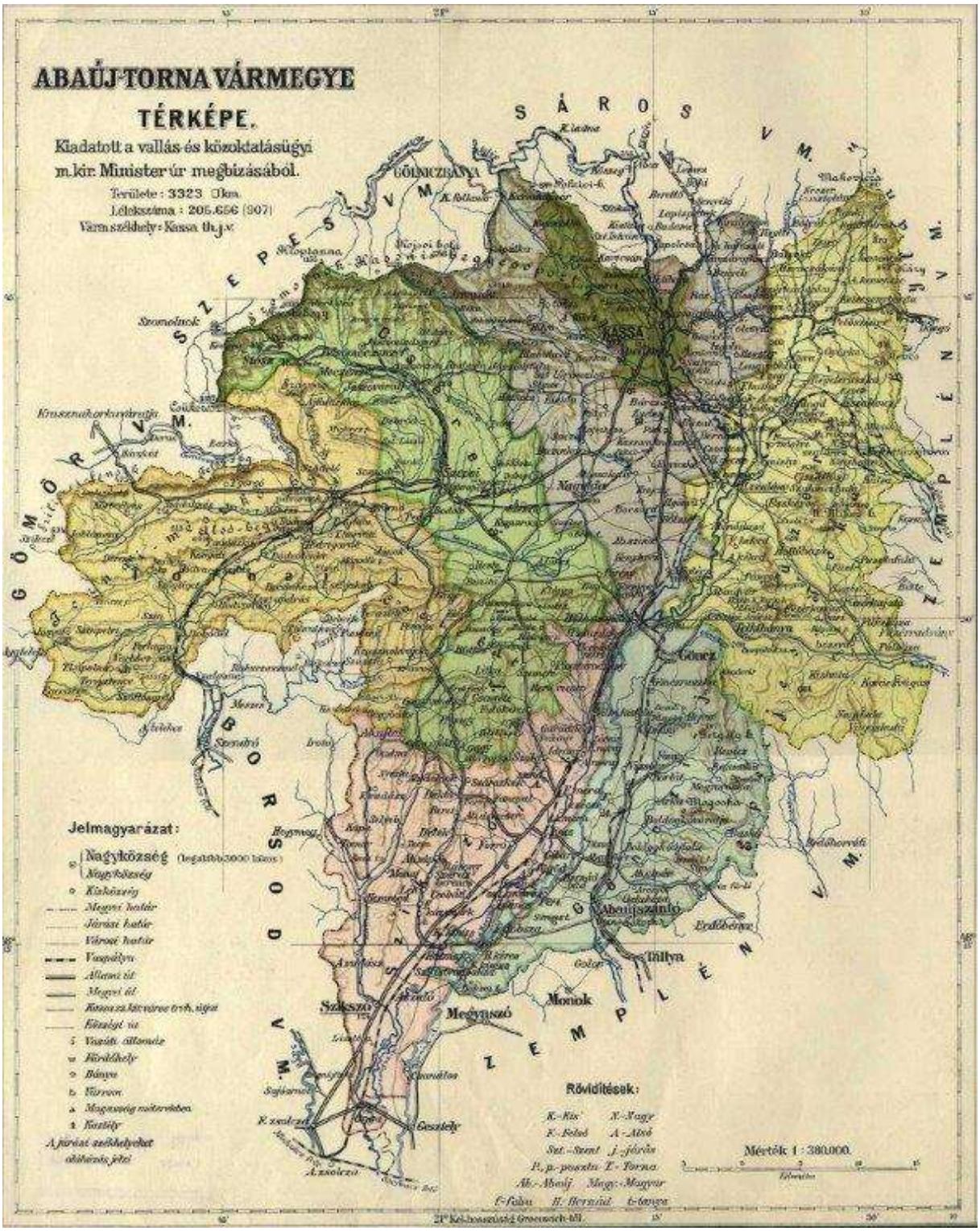

Forrás: Kogutowicz Manó, 1913.

2. ábra: Abaúj-Torna megye és a Szikszój járás közigazgatási területbeosztása 1926-ban

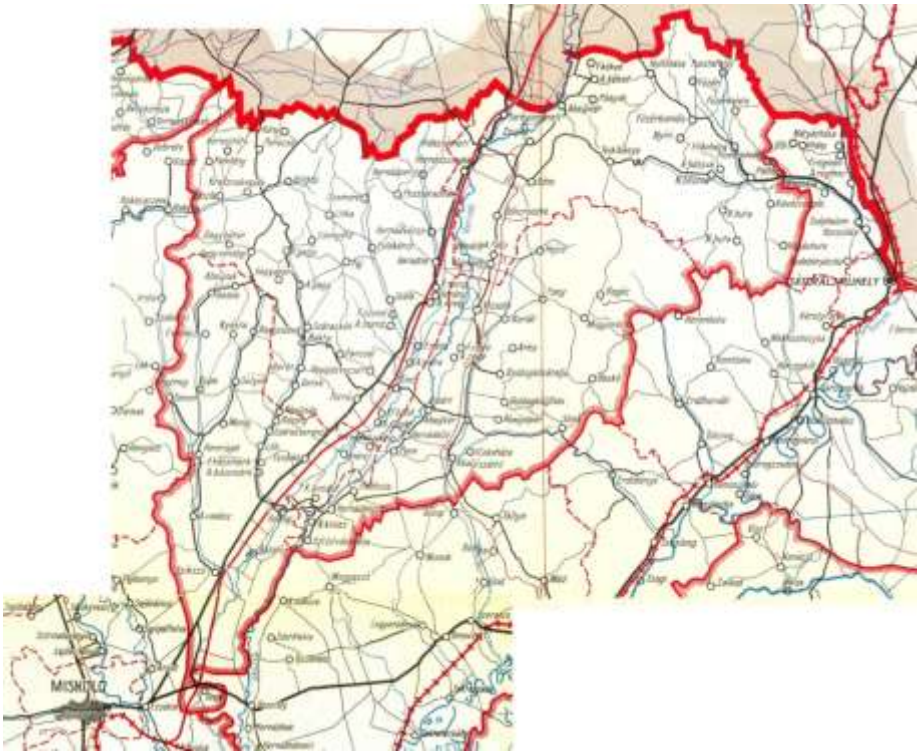

Forrás: Az 1926. évi helységnévtár térképmelléklete.

3. ábra: A Szikszói járás 1950-ben

Forrás: Helységnévtár, 1950 térképmelléklete.

4. ábra: Az új Szikszó járás 2013-ban

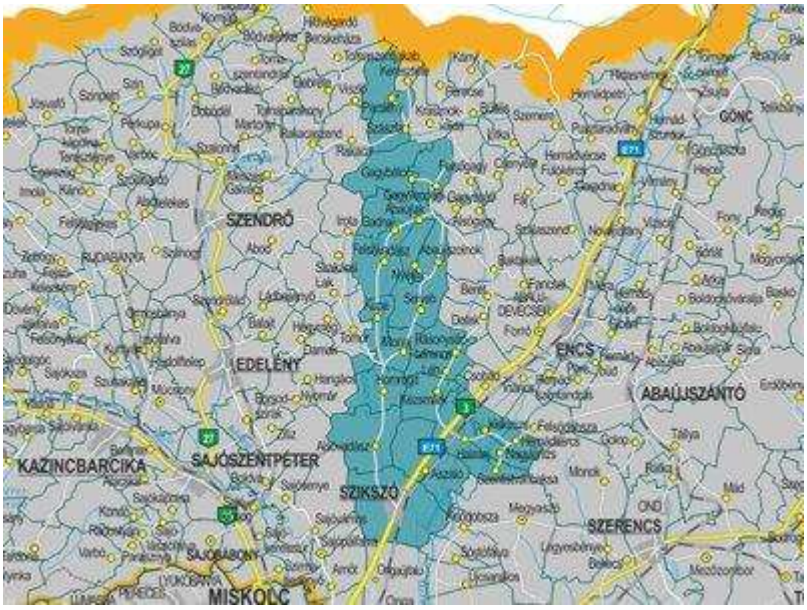

Forrás: http://www.járás.info.hu

Irodalom

Csikvári A. (szerk.) 1939: Abaúj-Torna vármegye. Budapest, Vármegyei Monográfiák Kiadóhivatala.

Györffy Gy. 1966: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, I. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Hajdú Z. 2001: Magyarország közigazgatási földrajza. Budapest-Pécs, Dialóg Campus Könyvkiadó.

Kogutowicz M. 1913: Abaúj-Torna vármegye térképe. Budapest.

Korponay J. 1866: Abaúj vármegye monographiája, I. Kassa.

Kristó Gy. 1988: A vármegyék kialakulása Magyarországom. Budapest, Magvető Könyvkiadó. Nemzet és Emlékezet.

Magyarország történeti helységnévtára. Abaúj és Torna megye (1773-1808). Budapest-Miskolc, 2005.

Petrikné Vámos I. 1996: A magyar településhálózat területszervezési változásai 1945 és 1990 között.

Budapest, Magyar Országos Levéltár. Levéltári Módszertani és Oktatási Füzetek, No. 1.

Sárközy S. – Nováki Gy. – Sándorfi Gy. 1997: A történeti Abaúj-Torna megye várai (az őskortól a kuruc korig) I. – Történelmi Közlemények Abaúj-Torna megye és Kassa múltjából, Új folyam, 1. pp. 12-102.

Sziklay J. – Borovszky S. (szerk.) 1896: Abaúj-Torna vármegye és Kassa. Budapest, Apolló Irodalmi és Nyomdai Rt. Magyarország vármegyéi és városai.

Szikszó és Térsége Fejlesztési Társulás, Regio Partner Vidékfejlesztési Kutató- és Tanácsadó Kft. Kompolt 2004: A Szikszói Kistérség Agrárstruktúra- és Vidékfejlesztési Programja. Szikszó.

Wolf M. 1989: Árpád-kori eredetű települések Abaúj megye déli részén. Miskolc, Hermann Ottó Múzeum. Borsodi Kismonográfiák, No. 30.